

Den svenska allmänhetens miljöengagemang, 1967–1968

Den 4 december 1967 vände sig ”Studentgruppen för främjandet av Naturriktig Kultur” till Hans Palmstierna. Det var en nystartad studentförening som sökte hindra ”plundring och förgiftning av naturen” genom att anordna föredrag, författa cirkulärskrivelser och göra inlägg i dagspressen. Ordförande Ulla-Britt Bergman-Holmstrand undrade om docent Palmstierna hade möjlighet att komma till Uppsala någon kväll i februari för att hålla ett föredrag. Kanske kunde rentav en estraddebatt anordnas?²⁹⁰

Samma dag skrev Berth Lundberg, också han Uppsalastudent, i ett snarligt ärende. Han företrädde stadens kristna studentföreningar vilka planerade att arrangera en paneldebatt om miljöförstöringen. Fokus skulle ligga på biocider, luft- och vattenföroreningar samt urbanisering och stress. Utöver miljövardsexperter tänkte man bjuda in en teolog som kunde ”föra in den kristna förvaltarskapstanken i sammanhanget”. Lundberg underströk att arrangemanget inte var tänkt som ”information från fackfolk” utan syftade till ”normativa bedömningar och opinionsbildning”.²⁹¹

Någon vecka tidigare hade en tredje studentförening i Uppsala, Liberala klubben, hört av sig. De undrade om Palmstierna kunde komma och tala om ”naturförstöring”. Storleken på publiken var ”svår att beräkna”, men eftersom det, ”med Er som inledare” rörde sig om ett ”synnerligen attraktivt arrangemang” kunde man räkna med ett femtiotal åhörare.²⁹² De kristna studenterna trodde sig kunna locka ett hundratal.²⁹³ Palmstierna föreslog att de tre studentföreningarna skulle göra ett sam-

arrangemang. Han ville gärna komma till Uppsala och tala. Vid samma tid tackade han också ja till inbjudningar från Studentaftonutskottet i Lund, Pedagogiska institutionen i Stockholm, Sveriges psykologförbund och en lokal Rotaryförening.²⁹⁴ Uppmärksamheten från allmänheten fyllde honom med tillförsikt. Till den amerikanska organisationen Scientist and Citizen skrev han den 28 december 1967 och berättade om allt som hade hänt, och var på väg att hända, i Sverige: "This last year has been the year when the tide has been turning, I think."²⁹⁵

Den bevarade korrespondens som exemplen ovan är hämtade ifrån är unik i sitt slag. I jämförelse med andra tidiga svenska miljödebattörer, som Rolf Edberg, är Hans Palmstiernas samlingar av en helt annan omfattning och karaktär. Genom dem är det möjligt att synliggöra och analysera betydande delar av den gräsrotsaktivitet som följde på miljöfrågornas stora genombrott i Sverige. Det är en brokig skara aktörer, organisationer, idéer och initiativ som träder fram i materialet. Därmed visar breven att kunskap om miljökrisen cirkulerade i det svenska samhället. Det var inte bara på Regeringskansliet och Karolinska Institutet som miljöfrågorna var i rörelse. Bland unga studenter var intresset påfallande stort. Såväl individuellt som i föreningsform var aktörer från denna grupp tidiga att ta till sig de vetenskapliga varningsropen. Studenterna var också ivriga att gå från kunskap till handling. Förvisso var de ekonomiska resurserna små, men tid och engagemang fanns det gott om.

Andra aktörer hade större resurser till sitt förfogande. Hans Palmstierna själv var aktiv socialdemokrat, vilket medför att många organisationer med kopplingar till socialdemokratin framträder i korrespondensen. Viktigast var det kooperativa försäkringsbolaget Folksam. Det var på denna tid Sveriges största försäkringsbolag och en lika självklar del av arbetarrörelsen som fackföreningar och bildningsförbund. I december 1967 beslöt Folksams ungdomsråd att initiera en riksomfattande kampanj: "Front mot miljöförstöringen". Hans Palmstierna fick i uppdrag att spela in filmer, utarbeta studiematerial och driva kampanjen. Detta initiativ var det första storskaliga försöket i Sverige att göra det växande miljöengagemanget till en folkrörelse.²⁹⁶

Vad som också framkommer i brevmaterialet är att det samhällliga kunskapsgenombrottet hade karaktären av en kedjereaktion. Det någon gjorde fick andra att göra saker som i sin tur fick ytterligare människor att agera. Denna typ av händelsekedjor är givetvis omöjliga att kartlägga i sin helhet. Men de är, vill jag mena, helt avgörande för att förstå vad ett samhällligt kunskapsgenombrott är och hur det går till.

Kronologiskt sträcker sig kapitlet från december 1967 till mitten av oktober 1968. Under denna period var Hans Palmstierna själv ständigt i rörelse. I mars lämnade han Karolinska Institutet för en nyinrättad tjänst på Naturvårdsverket. Under sommaren blev han chef för myndighetens forskningssekretariat. I oktober månad – några veckor efter Socialdemokraternas historiska valseger; 50,1 procent av rösterna i andrakammarvalet – anställdes han inom Miljövårdsberedningen för att arbeta direkt under regeringen. Parallellt med detta var han med i den grupp som utarbetade Socialdemokraternas första miljöprogram, åkte runt i landet och föreläste samt deltog flitigt i press, radio och tv. Syftet här är emellertid inte att i detalj kartlägga hans aktiviteter. Snarare använder jag mig av korrespondensen – och i viss mån av pressklipp – för att få syn på allt det som hände runtomkring honom. I det svenska samhälle som insåg att miljön var hotad.

Miljöengagemangets mångfald

Den 2 januari 1968 skrev Sören Gunnarsson till Hans Palmstierna. Han påminde om att de i höstas hade talats vid om att starta en kampgrupp till vilken ”stridslystna namn” kunde lockas. ”Hur gör vi nu?” undrade han. ”Kan jag hjälpa till?”²⁹⁷ Palmstierna svarade och berättade om den stundande Folksamkampanjen som han skulle leda. Han framhöll att ”Folksam har raka rena förbindelser ut i ungdomsrörelserna, kooperationen, ABF och mycket annat”. Det var ett ”jättekomplex” som han först nu började få överblick över. Han uppmuntrade Gunnarsson att resa till Stockholm vid tillfälle, allra helst den 30 januari då kampanjen skulle dra igång.²⁹⁸ Brevväxlingen visar hur snabbt ambitionerna växte. Den småskaliga kampgrupp som Palmstierna hade sett framför sig i

slutet på november 1967 var i januari 1968 inte längre aktuell.²⁹⁹ Han ville skapa något betydligt större: en folkrörelse. Det var han inte ensam om.

I Värmland hade föreningen Vänner av Vänern bildats hösten 1967. Genom aktionen ”Rädda Vänern” hade man rönt betydande medial uppmärksamhet och medlemsantalet hade vuxit snabbt. I början på januari hade föreningen cirka 1 000 medlemmar. Ordförande E. Eriksson inskräppte att de ”ej enbart spritt propaganda och skapat opinion” utan också gjort tre anmälningar till Västerbygdens vattendomstol. Genom sin verksamhet strävade föreningen efter att stoppa förgiftningen av Vänern, komma till rätta med de skador som redan hade skett och få till stånd en skärpt lagstiftning. För Palmstierna berättade Eriksson att pressen betecknade dem som ”en begynnande folkrörelse som med kraft hävdar sina idéer”. Men föreningen tyngdes av ekonomiska problem. För att övertyga Palmstierna om att aktivt engagera sig bifogades ett antal pressklipp som visade på det mediala genomslaget.³⁰⁰

Vänner av Väterns initiativ var det största av sitt slag vid denna tid, men det fanns många andra sammanslutningar som agerade i mindre skala. I Lund instiftade det limnologiska sällskapet Societas Aquatica Lundensis senhösten 1967 två pris: vattenklövern och lortmedaljen. Den förstnämnda gick till Hans Palmstierna för hans framgångsrika upplysningsverksamhet. Det sistnämnda tilldelades Göteborgs stad, vilket gladdde Palmstierna mycket. Han karaktäriserade lortmedaljen som ”underbart förargande”.³⁰¹ En annan kampanj som befann sig i startgroparna riktade in sig på barnbegränsning. Bakom initiativet stod världsfederalisterna, en del av fredsrörelsen, som tidigt 1968 lanserade en nationell insamlingskampanj för den internationella organisationen International Planned Parenthood Organisation (IPPF). Till de engagerade hörde Karl-Erik Fichtelius, redaktören för *Människans villkor*, som ansåg att marken i Sverige under det gångna året hade ”förberetts rätt väl för en del praktiska initiativ”.³⁰² Palmstierna ställde upp genom att signera en skrivelse, men avböjde en förfrågan om att komma till Lund för att tala om miljöförstörelse för den fredspolitiska föreningen PAX.³⁰³

Vänner av Vänern och världsfederalisterna var högst olikartade organisationer. Där de förra engagerade sig i den lokala livsmiljön och sökte påverka kommunalpolitiker och företagsledare hade de andra ett globalt

politiskt engagemang. Båda såg en bundsförvant i Hans Palmstierna. Men de lystrade till olika delar av hans budskap. Själv rörde han sig obehindrat mellan de olika nivåerna. Han var i högsta grad engagerad i lokala och nationella frågor, men sökte även upprätta internationella kontakter, bland annat med den amerikanske forskaren och miljöaktivisten Barry Commoner.³⁰⁴ Han var också mån om att *Plundring, svält, förgiftning* skulle översättas till andra språk.³⁰⁵

Det fanns även politiker som vände sig direkt till Palmstierna för att berätta om hur de hade börjat arbeta med miljöfrågorna. Socialdemokraten Samuel Strandberg skickade över ett inlägg han gjort i Stockholms stadsfullmäktige och vänsterpartisten Axel Jansson bifogade en motion som hans parti hade väckt i riksdagen.³⁰⁶ Palmstierna tackade också ja till en förfrågan från Vänsterns ungdomsförbund om att komma till Café Marx i Stockholm och hålla föredrag.³⁰⁷ Det var emellertid inte enbart från vänsterhåll som Palmstierna uppvaktades. I slutet på januari åt han lunch på Handelsbankens huvudkontor med verkställande direktören Tore Browaldh. Mötet efterföljdes av vänliga tackbrev och fortsatt idéutbyte. Browaldh glädde sig åt att personligen ha fått lära känna Palmstierna, vars bok ”för hela min familj” fungerat som ”något av en väckarklocka”.³⁰⁸

På Handelsbankens brevpapper skrev även juristen Gustaf Delin. Han var ordförande i Sigtuna stadsfullmäktige och företrädde en mindre krets kommunalpolitiskt engagerade personer. De vände sig till Palmstierna för moraliskt stöd och för att undersöka om det fanns möjlighet att göra Sigtuna till en ”experimentplats för god miljövard”. Gruppen fann det ”väldigt otillfredsställande att få ta itu med miljöproblem först när de blir akuta”. De önskade därför att det utarbetades ett system som möjliggjorde långsiktig planering av kommunens verksamhet. Delin informerade om att gruppen nyligen motionerat om en upprustning av det lokala reningsverket. Fanns det möjligen tid och intresse för docent Palmstierna att ses över en lunch?³⁰⁹

En mer informell grupp som höjde rösten tidigt 1968 var Bo och Birgitta Wrenfelt med vänner. De hade samlats i parets hem för en diskussionsafton kring u-landsproblemen och miljöförstörelsen. Gruppen fann de etablerade politiska partiernas hantering av miljöfrågorna

”helt otillfredsställande”. Särskilt vände de sig mot statsrådet Krister Wickmans påstående i tv-programmet ”Monitor” om väljarkårens bristande engagemang. ”Hur vet politikerna detta?” frågade sig gruppen. ”Oss veterligen har inget politiskt parti inför något val redovisat sina avsikter beträffande miljövårdsfrågorna.” Gruppen framhöll att ”väljarkårens beteende” dock kunde avläsas, exempelvis av det faktum att såväl pris som efterfrågan på insjöfisk i Stockholmsområdet på kort tid sjunkit med 50 procent. Det kunde inte bero på annat än upplysning och växande engagemang. Gruppen underströk att det fanns ”en stor grupp människor som är allvarligt oroade för sina och sina barns framtida villkor”. Därför vände man sig med sin skrivelse till Sveriges Radio för att snarast anordna en tv-sänd ”utan-streck-debatt” mellan samtliga politiska partier och ledande miljövårdsexperter. Skrivelsen var undertecknad av 17 personer och skickades till Hans Palmstierna, Sveriges Radio, de fem partikanslierna, Olof Lagercrantz på *Dagens Nyheter* samt tre av forskarna bakom *Människans villkor*.³¹⁰

De många initiativ som togs i början på 1968 visar att miljöfrågorna engagerade brett. *Plundring, svält, förgiftning* hade på tre månader sålt i 16 000 exemplar och kommit ut i en tredje utgåva.³¹¹ Brevet visar också att Hans Palmstierna var eftertraktad. Människor ville träffa, tala med och lyssna till honom samt få hans underskrift och stöd. Ett flertal redaktörer hörde av sig och bad honom att skriva för deras tidskrift. Mot redaktörerna var han generellt tillmötesgående, men återanvände i hög grad sina egna alster. Korta och lätt omarbetade utdrag ur *Plundring, svält, förgiftning* förekom i många olika sammanhang 1968. Nyskrivna texter publicerade han alltjämt i första hand i *Dagens Nyheter*. Vad som dock i synnerhet kännetecknade denna fas var att han började använda sig av nya medier och kanaler. Särskilt betydelsefullt var inspelningarna för Skol-TV och samarbetet med Folksam.³¹²

”Front mot miljöförstörelsen”

Den 30 januari 1968 anordnade Folksam en uppstartskonferens i Stockholm för att lansera ”Front mot miljöförstörelsen”. Valfrid Paulsson och Hans Palmstierna höll var sitt inledningsanförande. Konferensens huvudpunkt

var presentationen av kampanjens utformning. Folksam framhöll att den i första hand vände sig till landets ungdomar och var tänkt att fungera som en trestegsraket. Först skulle ungdomsföreningar och skolklasser upplysas genom att se en stillfilm och arbeta med studiematerial. För att ”uppnå största möjliga aktivitet och bästa möjliga resultat” innehöll materialet tävlingsmoment. Ungdomarna uppmuntrades att själva undersöka den lokala miljösituationen. Resultaten skulle de sedan presentera på ett kreativt sätt, exempelvis genom en väggtidning, en uppsats eller ett fotomontage. Dessa kunde skickas in till Folksam för att bedömas av en jury där bland andra Paulsson och Palmstierna ingick. De bästa insatserna skulle premieras och den totala prissumman uppgick till 20 000 kronor.³¹³

Målsättningen för Folksams kampanj var att skapa en upplyst och otålig opinion som kunde driva utvecklingen framåt. Offensiven skulle kulminera våren 1969 genom att offentliga hearings anordnades över hela landet. Där skulle pålästa och engagerade ungdomar ställa kommunalpolitiker, riksdagsmän, företagsledare och naturvårdare mot väggen. Folksam beskrev dem som ”ett slags utskottsförhör”.³¹⁴ Barbro Soller jämförde dem med de ettriga utfrågningar som amerikanska presidenter brukade ställas inför.³¹⁵

”Front mot miljöförstörelsen” var starkt förankrad inom Folksam. Under hela 1968 och fram till sommaren 1969 fick kampanjen, och därtill kopplade aktiviteter, stort utrymme i försäkringsbolagets tidskrift. Efter lanseringen den 30 januari berättades det att ”praktiskt taget alla tidningar av någon betydelse” i Sverige hade redovisat ungdomskampanjens uppläggning och målsättning. Detsamma gällde radio och tv.³¹⁶ Den drivande kraften inom Folksam var Anders Ericsson, sekreterare i ungdomsrådet. Våren 1968 reste han genom landet för att uppmuntra föreningar och skolor att delta i kampanjen. Totalt anordnades ett trettiotal informations- och kontaktkonferenser där Ericsson, och ibland även Palmstierna, berättade mer om upplägg och innehåll. Gensvaret var, enligt Ericsson, större än för någon tidigare ungdomsgiv. Det fanns över hela landet ”ett djupt engagemang och ansvar för miljövårdsfrågorna”. Utgångsläget inför höstens kampanjstart beskrev han som ”det bästa tänkbara”.³¹⁷

I Palmstiernas korrespondens från denna tid förekommer det endast enstaka brev från skol- och gymnasieungdomar.³¹⁸ Däremot var det många studenter som skrev till honom. En av dem var Lars Emmelin. Han hade läst zoologi, zoofysiologi och genetik i Lund och var verksam som amanuens vid Zoologiska institutionen. Dessvärre hade han inte kunnat närvara vid Palmstiernas föredrag i Lund och därför vände han sig till honom i skrift. Var det så att docenten hade efterlyst ”frivilliga till någon slags aktion”? Var det Folksams kampanj som avsågs? Emmelin anmälde sig förbehållslöst till vad det än var och angav sina kvalifikationer ”för att underlätta bedömningen om jag kan användas till något”. Utöver sina naturvetenskapliga studier framhöll han sina många uppdrag inom studentkåren som hade gett honom kommittévana. Vad han särskilt ville ägna sig åt var ”undervisning och något slags journalistisk verksamhet”.³¹⁹

Palmstierna svarade snabbt att han skulle skicka Emmelins brev till Anders Ericsson på Folksam. Han berättade vidare att folkrörelserna och deras olika bildningsinstitut skulle sända en stillfilm och ett kort anförande av honom själv för den föreningsaktiva ungdomen. Därigenom hoppades man fånga upp ett större antal intresserade yngre människor. Dessa skulle sedan få tillgång till mer studiematerial och börja förbereda sig för offentliga hearings. Palmstierna undersök att det under studieverksamheten, liksom under utfrågningarna, var viktigt att det fanns ”kunnigt folk i bakgrunden, så att de unga inte klubbas ner med sedvanliga finter och knep”. Han hoppades att Emmelin kunde tänka sig att verka i en sådan roll. Dessutom välkomnade han Emmelin att hälsa på honom på Naturvårdsverket.³²⁰

Huruvida Lars Emmelin kom att engageras i ”Front mot miljöförstöringen” är oklart. Av ett senare brev framkommer det att Folksam inte hörde av sig till honom, åtminstone inte omedelbart. Den vänskapliga relationen med Palmstierna var dock etablerad. Inför ett nytt Lundabesök i maj månad 1968 undrade Emmelin om det fanns möjlighet för honom och hans fästmö att bjuda på ”lunch, middag, supé” eller dylikt. Han berättade att han disponerade föräldrarnas hus och erbjöd Palmstierna ”logi och arbetsrum”, vänligt bemötande och frukost.³²¹ Det råder ingen tvekan om att Emmelin var angelägen om att fördjupa kontakten och inleda nya samarbeten. I detta blev han framgångsrik. Hösten

1968 organiserade han tillsammans med några andra studenter och adjungerade lärare – och med direkt stöd av Palmstierna – landets första kurs i miljövard.

Nyckelgrupper och studentengagemang

Hans Palmstierna och Folksam såg unga människor som drivande i och för långsiktig samhällsförändring. Många unga delade detta synsätt. I korrespondensen med Palmstierna framkommer detta på olika sätt. Ett exempel är när Wolter Arnberg, redaktör för *Fältbiologen*, i januari 1968 hörde av sig med en artikelförfrågan. Arnberg underströk att tidskriftens unga läsekrets var mycket kunnig och att den kunde väntas bli ”morgondagens opinionsbildare på miljövårdsfronten”.³²² Palmstierna var inte svårövertalad och skickade inom kort ett manus.

Än mer precist uttryckte sig Håkan Sundberg, student vid Chalmers tekniska högskola i Göteborg. Han lyfte fram att chalmerister var en konservativ studentgrupp ”som löjligt nog enbart genom sin utbildning får tillträde till strategiska poster i expansionssamhället”. Därför var det av största vikt att de ”ruskas om”. Sundberg frågade om Palmstierna kunde tänka sig att skriva en artikel på temat ”teknikerns ansvar” för kårtidningen *Tofsen*. Han undrade också om Palmstierna hade möjlighet att komma till Göteborg i mars för att delta i en estraddebatt.³²³ Palmstiernas svar dröjde nästan en månad, vilket han beklagade med hänvisning till sin nya tjänst på Naturvårdsverket. På grund av denna hade han inte heller möjlighet att ”så tidigt i år tafsa till dina konservativa humrar”. Men han var angelägen att komma och tala för chalmeristerna och bad därför Sundberg att återkomma. Vidare uppmanade Palmstierna honom att ta aktiv del i Folksams kampanj och skickade hans kontaktuppgifter till Anders Ericsson.³²⁴ Någon månad senare översände han artikeln ”Teknik i livets tjänst”.³²⁵

Under februari månad kontaktades Palmstierna även av Lennart Lindqvist, student vid lantbrukshögskolan i Uppsala. Han företrädde studentföreningen JUF och undrade om Palmstierna hade möjlighet att komma och tala för dem någon kväll i april. Lindqvist underströk att alla studenter vid lantbrukshögskolan kom i ”kontakt med miljö-

och resursförstörelseproblemen” och att frågorna grep direkt in i deras ”framtida yrkesutövning”. Därför fanns det bland studenterna ett stort intresse för att få ”problemen belysta så allsidigt som möjligt”.³²⁶ Palmstierna tackade ja till inbjudan. Han var tacksam för att därigenom få möjlighet att nå denna ”nyckelgrupp”.³²⁷

Det mest ambitiösa studentinitiativet våren 1968 skedde emellertid i Lund. Där anordnades en uppmärksammas föreläsningsserie med sikte på världsfattigdom, överbefolkning och u-ländernas svåra situation. Huvudnumret var John Kenneth Galbraith, världskänd samhällsdebattör och professor i nationalekonomi vid Harvard.³²⁸ Lundastudenterna lyckades även bjuda in Raúl Prebisch, generalsekreterare för United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). Därutöver bokade de in svenska toppnamn som professorerna Gunnar Myrdal och Georg Borgström samt den tongivande socialdemokratiska teoretikern Gunnar Adler-Karlsson. Studenterna var angelägna om att också Hans Palmstierna skulle medverka. De underströk att arrangemanget var ”helt opolitiskt”, med undantag för ett planerat opinionsmöte omkring den 20 mars som syftade till att sätta press på den svenska regeringen. Där tänkte studenterna kräva att Sverige ”omedelbart tillmötesgå u-ländernas krav vid UNCTAD II”. Arrangörerna räknade med att Palmstierna skulle ”dra fullt hus (1 000 personer)”, vilket var dubbelt så många som vid en vanlig ”studentafton”.³²⁹ Genom Palmstiernas medverkan kom Lundakampanjen att inrymma miljöfrågorna, men de stod knappast i främsta rummet.

Miljöengagemanget i den skånska studentstaden höll dock på att växa. Redan i maj var Hans Palmstierna tillbaka. Då anordnade Juridiska föreningen en debatt i Akademiska föreningens stora sal på temat ”Miljöförstöring – Priset för välbild?”. Studenterna lyfte fram att miljöförstörelsen var ”ett brännande aktuellt problem” som var av ”avgörande betydelse för kommande generationers existens”. Vad kunde göras för att hejda den? Vilken roll spelade lagstiftningen? Utöver Palmstierna medverkade direktör Christer Leijonhufvud från Sveriges Industriförbund och lagman Ingemar Ulveson.³³⁰

Veckan därpå reste Palmstierna till Göteborg för att inviga debattutställningen ”Än sen då?” Bakom denna stod en grupp arkitektstu-

denter på Chalmers, däribland den tidigare nämnde Håkan Sundberg. Utställningen var uppbyggd i rumsstora sektioner av wellpapp. I varje rum konfronterades besökaren med texter och bilder som berättade om människans villkor. En sektion handlade om jordens begränsade resurser. En annan om den rika världens lyxkonsumtion och rymdfärder. En tredje lyfte fram u-ländernas fattigdom och brist på preventivmedel. I bakgrunden tickade ett räkneverk dovt. Tre slag i sekunden. *Göteborgs-Postens* reporter berättade att räkneverket på sex timmar hade hunnit komma upp i 66 557. Så många människor hade fötts i världen sedan utställningen invigdes.³³¹

”Än sen då?” kom att slå an. Den visades i nio dagar i Göteborg varefter den började turnera genom landet. I juni kom den till Stockholm. Där invigdes den av dåvarande utbildningsministern Olof Palme. *Dagens Nyheter* beskrev den som ”ett ovanligt skärpt sätt” att protestera.³³² *Svenska Dagbladet* tyckte likadant och underströk att det inte enbart var u-landsproblemet och världssvälten som togs upp: ”Miljöförstörelsen i alla dess fantastiska former belyses effektivt och slagkraftigt.” Exempelvis lyfte utställningen fram att två tunnelbanespår transporterade lika många människor som sextio körfiler. ”Vilket alternativ är mest ekonomiskt, mest samhällsnyttigt?” frågade sig skribenten. ”Vilket alternativ bidrar mest till att hejda miljöförstörelsen?”³³³

Skola och miljö

Hans Palmstierna var angelägen om att föra ut sitt budskap i grund- och gymnasieskolor. Genom Folksams kampanj, och inspelningar av miljöprogram för Skol-TV, sökte han engagera lärare och elever. Men vårterminen 1968 hade han ännu inte färdigställt något utbildningsmaterial. De lärare som ville lyfta in miljöproblematiken i undervisningen behövde därför ta egna initiativ. Spår av detta står att finna i korrespondens och pressklipp.

I början på mars skrev gymnasielektorn Sven-Åke Kroon till Palmstierna. Han berättade att han hade läst *Plundring, svält, förgiftning* flera gånger och att boken gjort honom ”mycket rädd”. Kroon undervisade blivande gymnasieingenjörer i ämnet energi. Han lyfte fram ämnets

starka koppling till miljöfrågorna, men underströk att dessa aspekter inte ingick i läroplanen. ”Jag är helt övertygad om att en ändring av detta förhållande måste komma till stånd”, inskärpte han. Själv tänkte han dock inte vänta på att andra skulle agera. Han hade fått i uppdrag av Fortbildningsinstitutet i Stockholm att under augusti månad hålla en fortbildningskurs för gymnasielärare i ämnet energi. Kursen skulle gå av stapeln i skidorten Åre och Kroon tänkte fokusera på miljöfrågorna. Han undrade om Palmstierna hade möjlighet att hålla en gästföreläsning. Förhoppningsvis kunde den fungera som en väckarklocka för energilärarna.³³⁴

Palmstierna svarade omedelbart att han var intresserad. Det fanns dock ett men. Inspelningar för Skol-TV var planerade till sensommaren: ”Om detta inte kolliderar med Er kurs, kommer jag naturligtvis.” Han framhöll också att det var förfärande att gymnasieingenjörernas kursplan inte innehöll biologi och än mindre ekologi: ”Det är ju dessa människor som sedan måste fatta beslut som är av största betydelse för vår miljö, beslut som nu fattas utan något kunskapsunderlag.” Han hoppades att Kroon och hans kollegor skulle göra fackliga framstötter för att påtala dessa brister.³³⁵

Ett annat initiativ våren 1968 togs av elevkåren vid Luleå tekniska gymnasium. I samarbete med Hälsovårdsbyrån planerade de en gemensam aktion ”för att städa upp i Luleå stad med omnejd”. Kampanjen skulle gå av stapeln i mitten på maj då allmänheten uppmanades att gå ”man ur huse”. Dagen därpå var det teknisternas tur att ”fnputsas och städa de områden som glömts”. Utöver städaktionen innehöll ”Luleå rent”-kampanjen pristävlingar, gästföreläsningar och en estraddebatt. Gymnasisterna var angelägna om att få dit Palmstierna, som dock inte hade möjlighet att närvara.³³⁶ Några dagar senare avböjde han även en förfrågan från lektor Gunnar Ander om att komma och tala inför en ”informell akademikergrupp” i Bromma.³³⁷

Den största skolsatsningen våren 1968 gjordes av Porthälla högstadieskola i Partille. Där skedde under andra halvan av april intensifierade undervisningsinsatser på temat ”miljö”. Syftet var att ”väcka elevernas insikt om miljö- och naturvårdens betydelse för morgondagens samhälle”. Centralt i undervisningen stod två utställningar. En som skolan

självt hade utformat och en gjord av Skid- och friluftsförbundet. Satsningen inleddes den 16 april med ett föredrag av länets naturvårdsintendent och avslutades den 29 april med föredrag av Hans Palmstierna. Därpå följde en estraddebatt mellan Palmstierna, kommunalpolitiker och ansvariga tjänstemän. För att ”stimulera elevernas självverksamhet” anordnades uppsats-, tecknings- och fototävlingar på temat miljö.³³⁸

Läraren Lennart Rådström utarbetade på egen hand ett stencilerat kompendium: ”Människan i den biologiska miljön”. Det var fem sidor långt och inleddes med ett citat från *Plundring, svält, förgiftning*. Rådström betonade att den snabba tekniska utvecklingen och den explosionsartade befolkningstillväxten hade rubbat naturens jämviktstillstånd. Människan hotade nu att förstöra sin egen livsmiljö. Därför framstod en aktiv miljövard som ett grundvillkor för människans ”fortsatta existens på jorden”. Eleverna gavs i uppgift att ”rita några enkla näringskedjor” och teckna en bild över hur växterna och fiskarna i ett akvarium var beroende av varandra.³³⁹

Porthällaskolans lokala initiativ motsvarades av allvarliga diskussioner på det nationella planet. Den 30 maj anordnade Skolöverstyrelsen en konferens om undervisning i miljövard. Barbro Soller rapporterade att den tydligt visade att ”skolans satsning i dag är minst sagt bristfällig”. Särskilt oroade hon sig för att de gymnasister som gick teknisk eller ekonomisk linje inte hade någon möjlighet att få undervisning i ämnet. Hur skulle de då kunna ”finna de praktiska lösningarna för framtidens miljövard”? Skolkonsulent Stig Fred underströk att läroplanen skrevs i början på 1960-talet och att tiden ”delvis gått förbi den”. Sven-Anders Björnsne, verksam vid Lärarhögskolan i Malmö, ansåg att Skolöverstyrelsen snarast måste gripa in med full kraft. Det akuta problemet behövde särbehandlas på samma sätt som man tidigare hade gjort med sexualundervisningen.³⁴⁰

På konferensen fanns en utbredd enighet om att miljövarsfrågorna var eftersatta i undervisningen. Skolöverstyrelsen meddelade att de hade tillsatt en expertgrupp med uppgift att se till så att frågorna fick större utrymme i nästa läroplan. Vid konferensen framfördes också att skolungdomar själva hade börjat reagera. Lektor Lennart Hultgren, Biologilärarnas förening, berättade att en av hans elever hade uttryckt

det på följande sätt: ”Vad är det egentligen ni ger oss unga med er bästa välfärdsattityd? Jo, dålig luft, fördärvat vatten, giftig mat – ett riktigt skitsamhälle!” Citatet återgavs såväl i *Svenska Dagbladet* som i *Dagens Nyheter*.³⁴¹

Miljöengagemangets olika former

Men vuxenvärlden stod knappast likgiltigt inför miljöproblemen. År 1968 var det många som hade vaknat upp. Utvecklingstrenden kan åskådliggöras med siffror från Kungliga bibliotekets digitalisering av svensk dagspress. Där ger exempelvis ordet ”miljövård” 120 träffar för 1967 och 891 för 1968.³⁴² Samtida efterforskningar pekade i samma riktning. Sommaren 1968 genomförde pedagogikprofessorn Åke W Edfeldt telefonintervjuer som visade att majoriteten av allmänheten hade god kännedom om kvicksilverförgiftning i naturen och fann medierapporteringen i frågorna rimlig. Det gick också att belägga att fiskkonsumtionen hade sjunkit i anslutning till publiceringen av olika larmrapporter.³⁴³ På riksdagsnivå framlades det under året 21 motioner inom natur- och miljövård, vilket är att jämföra med sju stycken föregående år.³⁴⁴

Den här typen av kvantitativa mått är dock trubbiga verktyg för att undersöka miljöfrågornas genombrott i Sverige. Såväl språkbruket som förståelsen av miljöproblemen befann sig nämligen i mycket snabb förändring. Det gör det svårt att veta vad som ska jämföras med vad för att teckna linjer över tid. Begrepp som ”naturvård” och ”miljövård” användes båda frekvent och kunde – men behövde inte – beteckna samma fenomen. Ett specifikt ord kunde ha vissa konnotationer 1966 och andra 1968. Vad gäller exempelvis kvicksilverförgiftade vattendrag och surt regn så kopplades dessa faror ibland till ett globalt problemkomplex och ibland inte. Med dessa förbehåll i åtanke så pekar likväl de kvantitativa pulstagningarna ovan på att det skedde en intensifiering 1968. Det stämmer också väl med hur de historiska aktörerna själva, som Birgitta Odén och Sören Gunnarsson, kommenterade skeendet. Förändringen är också klart märkbar i Hans Palmstiernas bevarade korrespondens. Genom den kan vi på kvalitativ väg komma den historiska förändringsprocessen nära.

En av dem som hade börjat engagera sig i miljöfrågorna våren 1968 var Eric Bergh i Göteborg. Han presenterade sig för Hans Palmstierna som ”en av de många göteborgarna, som inte brukar demonstrera eller på annat sätt göra vår stämna hörd”. Han tackade ”hjärtevarmt” för Palmstiernas stora insatser på miljövårdsområdet och berättade hur han, tillsammans med en grupp vänner, sammanställt och cirkulerat en petition. Gruppen sökte med sitt upprop ge ”ett direkt uttryck för vad vi på folkdjupet vill i dessa frågor”. Därför hade de varit noga med att endast människor ”som hade läst igenom den och själva tagit personlig bestämd ställning” skrev under. Gruppen hade inte tillåtit några representanter för föreningar eller organisationer att göra kollektiva underskrifter. På bara några dagar hade 700 namnteckningar samlats in. Uppropet hade uppmärksammats och refererats i pressen samt börjat skickas runt inom stadsförvaltningen. Bergh bifogade en kopia till Palmstierna för att han, inför sitt stundande Göteborgsbesök, skulle få inblick i vad som rörde sig i staden.

I petitionens första mening slogs det fast att det var just vuxenvärlden som höjde rösten: ”Vi, familjer i Göteborg, protesterar mot att våra barn skall behöva växa upp och utvecklas i en alltmer förgiftad miljö, skapad av vårt vettlösa standardjaktande, lön- och profittänkande.” Det var en lägesbestämning som ekade av Hans Palmstiernas egen retorik. Genom sin petition krävde undertecknarna omedelbara åtgärder. De ville se förbud av blyhaltig bensin, massutsläpp av biocider och uppförandet av nya parkeringshus i centrum. De krävde obligatoriska avgasfilter på bilar och bussar, bättre reningsaggregat i fabriken och nybyggda avloppsreningsverk. Dessutom ville de se effektivare åtgärder mot ”missbruk av alkohol och narkotika, förbud mot reklam för alkohol och tobak, kraftåtgärder för alkoholisternas botande och rehabilitering”. Den utförliga passagen om missbruk kan synas apart i sammanhanget. Fokus för uppropet var trots allt frisk luft, rent vatten och en sund livsmiljö.³⁴⁵ Men den pekar på en generell tendens i materialet. Miljöengagemanget var nämligen ingen isolerad företeelse. Det hakade i andra frågor som människor brydde sig om. För vissa var det utvecklingsfrågor, överbefolkning och världsfred. För andra var det naturupplevelser, historisk forskning och alkoholmissbruk.

För människor med konstnärliga ambitioner kunde miljöengagemanget ta sig estetiska uttryck. En av dem var trubaduren Anders Fugelstad. I juni 1968 översände han några upptryckta låttexter till Palmstierna. Han underströk att de gärna fick användas och att han själv stod till förfogande för lämpliga uppdrag. Fugelstads låttexter innehöll rader som ”folkmängden ökar för varje minut/råvarukärleken måste ta slut” och ”välståndet måste väl välståndet kosta/och än så länge orkar jag hosta”. Han sjöng om hästar som dog av koloxidförgiftning och om fjällbäckar som blev till förorenade floder.³⁴⁶ Samma spår följde den etablerade poeten Stig Carlsson som dedikerade dikten ”Om vissa förutsättningar” till Hans Palmstierna. Där riktade han skarp kritik mot rymdfärder och världens orättvisor. Han inskräpte att människan borde rikta sin uppmärksamhet mot jordens utsida snarare än månens baksida. Det viktigaste var goda skördar och att människor kunde äta sig mätta. ”Och detta slår mig”, avslutade han, ”som en nästan barnlig åsikt”.³⁴⁷

Sommaren 1968 rymde också exempel på organiserat studentengagemang. Mest ambitiöst var ett tvåveckorsseminarium på Konstfack i Stockholm på temat ”Människa – miljö”. Där framträdde gästföreläsare som Carl-Göran Hedén och Tor Ragnar Gerholm. Studenterna ägnade sig åt workshops och grupparbeten. Inför tilldragelsen redigerade de ett specialnummer av tidskriften *Form* med särskilt fokus på de designstuderandes ansvar för samhällsutvecklingen.³⁴⁸ Palmstierna var inbjuden att tala, men hade inte möjlighet. Dock uttryckte han i radioföredraget ”De klarsyntas revolt” sitt stora stöd för att studenter världen över senvåren 1968 vände sig mot etablerade samhällsinstitutioner. ”Ungdomen revolterar för att den vill fortsätta att leva”, poängterade han. Studenterna angrep med rätta de som styrde världen ”rätt in i ett kommande helvete”. Det var inte försvarbart att sända ”medborgargarden och kravallpolis” mot denna revolt. Tvärtom borde samhället bjuda in den unga generationen att ”planera det samhälle som de ska leva i”. Det var ett villkor för att bygga en bättre värld och säkra mänsklighetens överlevnad.³⁴⁹

Men miljöfrågorna grep även in i äldre människors liv. En pensionär som reagerade var Valfrid Irskogen från Malmö. Han hade av en släkting fått höra att gruvbolaget Boliden ”gjuter in arsenik i cementblock” och därefter dumpade dem i Bottniska viken. Förfarandet, om det nu

var sant, gjorde honom mycket rädd. I hans barndom på 1890-talet hade många använt ”arsenik löst i vatten på en tallrik som fluggift”. Därför vände han sig till Palmstierna för att informera om sina misstankar.³⁵⁰ En annan äldre man från Skåne som hörde av sig var Zenon P. Westrup. Han var pensionerad diplomat och före detta ordförande i den lokala Naturvårdsföreningen i Malmö. För Palmstierna presenterade han sig som ”gammal arbetare i vingården” med stort intresse och sympati för ”Eder förkunnelse i naturvårdssammanhang”. Men Westrup var besviken på att Palmstierna blandade in politik i frågorna. Det var, menade han, ”det mest desaströsa som kunde drabba våra gemensamma intressen på detta område”. Han vände sig särskilt mot att Palmstierna satte sitt hopp till socialdemokratin. För honom var detta närmast groteskt. Han hade som ”någorlunda god högerman” i decennier ”kämpat, skrivit, grälat och blivit ovänner med folk” genom att driva naturvårdsfrågor på det lokala planet. Motståndarna hade allt som oftast varit socialdemokrater. Westrup ville dock inte peka ut partiet som värre än andra. Han menade istället att ”hela svenska folket” under lång tid anlagt ”samma enkla och barbariska värdeskala såvitt gäller prioriteringar mellan materiella fördelar och miljövården”.³⁵¹

Palmstierna svarade med att skicka *Plundring, svält, förgiftning* till Westrup. Det mottogs som ”en utsökt och avväpnande älskvärdhet”. Han skrev att han skämdes för att inte ha läst boken så fort den kom ut. Vidare berättade han att det var Birgitta Odén som hade uppmärksammat honom på Palmstiernas verksamhet. Han vidhöll dock att naturvårdsfrågornas politisering utgjorde en fara för deras gemensamma intressen. Socialistiska politiker, liksom framåtsträvande företagare, greps lätt ”av samma teknikförgudning” och ekonomistiska synsätt. Det räckte, underströk han, att titta på ”den tidigare och den nuvarande chefen” på det statliga energibolaget Vattenfall.³⁵²

Westrups två brev till Palmstierna är av generell intresse. De ger en inblick i det konfliktfyllda mötet mellan äldre naturvårdsintressen och den framväxande miljövårdspolitiken. De förstnämnda hade rötter i det sena 1800-talet då bland annat Svenska Naturskyddsföreningen bildades. Fokus där låg på att skydda vildmark från industriell expansion, exempelvis genom inrättandet av nationalparker. Naturvården hade

av tradition haft en borgerlig slagsida med nära band till universitetsvärlden.³⁵³ Detta framkommer också av Westrups brev. Hans väg till Palmstierna gick inte via pressen, bokmarknaden eller folkrörelserna. Den gick via professor Birgitta Odén som han tog kontakt med efter att hon hade sänt honom programmet för ”någon sorts ’studiegrupp’ för miljövårdsfrågor”.³⁵⁴

Utanför Sveriges gränser

Miljöfrågornas och Hans Palmstiernas sammanflätade genombrott var ett svenskt fenomen. I de flesta andra länder var miljöengagemang 1967–1968 alltjämt en marginell företeelse. Det stora undantaget var USA där Barry Commoner och Paul Ehrlich under dessa år rönt betydande uppmärksamhet i den offentliga debatten.³⁵⁵ De befann sig dock, till skillnad från Palmstierna, långt från den politiska maktens centrum. I ett brev till Olof Palme berättade Palmstierna att hans vetenskapliga kontakter i USA ”avundas oss våra möjligheter att genom folkrörelserna nå ut till människor med ett budskap”. Dessutom satt de amerikanska massmedierna, enligt Palmstierna, i knäet på industriella och kommersiella intressen. Därför kunde de inte ”sprida kunskap om t. ex natur- och resursfördelningen på samma sätt som vi här i Sverige”.³⁵⁶

Mot bakgrund av detta är det knappast förvånande att lejonparten av Palmstiernas bevarade korrespondens rörde sig inom Sverige. Det finns dock trådar som pekar utåt. I januari 1968 kontaktades han av den holländske juristen Jacques de Reus som tidigare hade bott i Stockholm. Genom *Dagens Nyheter*s artikelserie ”Miljö för framtiden” hade de Reus fått upp ögonen för Palmstierna. Han framhöll att miljöproblemen ”gäller i än högre grad” i ett tätbefolkat industriland som Holland. Därför undrade han om Palmstierna var intresserad av en översättning till holländska. Själv ville han gärna ”fungera som förmedlare för att övertyga ett förlag om bokens vikt”.³⁵⁷ Palmstierna svarade entusiastiskt – på holländska. Han och hans syster hade delvis vuxit upp i Holland under andra världskriget och de Reus brev blev inledningen på en lång brevkorrespondens.³⁵⁸

Det huvudsakliga intresset för Palmstiernas verksamhet kom dock från de nordiska grannländerna. Där fanns många människor som följde den svenska utvecklingen. En av dem var den finlandssvenske studenten Richard Ahlqvist. Han läste till arkitekt vid Tekniska högskolan i Helsingfors och planerade att skriva sitt examensarbete om avfallshantering. Det hela hade ”växt sig mycket större än bara ett rent intresse” och Ahlqvist framhöll att ingången hade varit Palmstiernas DN-artikel ”Förskingringen kan hejdas” (21/3 1967). Med anledning av detta ville han gärna träffa Palmstierna för att diskutera sina idéer. Han kunde vara i Stockholm när som helst.³⁵⁹

Svarsbrevet är inte bevarat, men av Richard Ahlqvists nästa brev framgår det att Palmstierna hade föreslagit ett möte den 6 juni i Helsingfors. Då hade emellertid Ahlqvist förhinder. Han meddelade också besviket att det planerade examensarbetet hade stött på motstånd. Arkitektavdelningens kollegium ansåg det vara för vidlyftigt. Dessutom ansåg de att Ahlqvist saknade de rätta kvalifikationerna för att utföra arbetet. Han föreslogs ägna sig åt ”något mera artistiskt”. Ahlqvist hade förgäves protesterat, men det verkade som att hans planer skulle stanna på idéstadiet. Han var dock tacksam för Palmstiernas vänliga brev och underströk att miljöproblemen ännu var ”utforskade områden i Finland”. Därför hoppades han kunna ”dra ett strå eller flera till en växande stack av medvetande om och motarbetande av misshushållningen”. Han glädde sig också åt att han sett att Palmstierna ”vidtalats för ett större sommarseminarium på Sveaborg i juli”. Kanske kunde de sammanstråla där?³⁶⁰

Intrycket av att Sverige låg i framkant på miljövårdsområdet framfördes också av diplomaten Ivar Öhman. Han var verksam i Oslo och underströk att Norge ännu inte ”kommit fram till våra ’hårda’ synpunkter och krav”. Han vände sig till Palmstierna eftersom han under ett besök i Stockholm sett utställningen ”Än sen då?”. Öhman hade funnit den ”förbannat skakande och angelägen” och ville därför få över den till Oslo. Där kunde den, trodde han, ”göra en hel del nytta”. Runt utställningen tänkte han sig föredrag, estraddebatter och filmvisningar. ”Naturligtvis” skulle arrangemanget ”vända sig till en ung publik”.

Hade Palmstierna möjligen kontaktuppgifter till studenterna som låg bakom utställningen?³⁶¹

En annan utlandssvensk som ville sprida Palmstiernas budskap var H. William-Olsson. Han var bosatt i London och var hederssekreterare för Anglo-Swedish Society. Föreningen sökte ”verka som katalysator inom det svensk/engelska idéutbytet”. William-Olsson vände sig till Palmstierna för att höra om han hade planer på att besöka London under hösten. Föreningen hade dessvärre inte ekonomiska medel att bekosta resan, men de var angelägna om att han kom dit. William-Olsson berättade att de hade goda kontakter med pressen och BBC. Föredraget kunde därmed bli en språngbräda för Palmstierna att nå ut brett. Dessutom var han övertygad om att det fanns ett stort intresse i London för det svenska Naturvårdsverket, detta ”helt unika initiativ”.³⁶²

Palmstierna var intresserad och föreslog att ett arrangemang kunde ske i samband med att han reste till Holland mot slutet av året. William-Olsson svarade snabbt och beklagade än en gång föreningens dåliga ekonomi. Han underströk att ett framträdande ”skulle vara ett så definitivt svenskt intresse” att det borde gå att få ekonomiskt stöd. Kanske från Naturvårdsverket eller ambassaden? Vidare framhöll han att det inte var ”helt otänkbart att någon form av framträdande i BBC skulle kunna resultera”. Han kunde inte lova något, men tänkte bjuda in ”valda personer i pressen”.³⁶³

Den typ av kedjereaktioner som William-Olsson hoppades på i London skedde i augusti månad i Finland. Efter ett framträdande i Helsingfors kontaktades Palmstierna av tv-redaktören Lauri Markos. Han berättade att Palmstiernas föredrag gjort starkt intryck på honom och att det nu planerades ett program för Finlands television om hoten mot människans livsmiljö. Markos var särskilt intresserad av de faror ”som kan förekomma i olika näringsmedel” och undrade om Palmstierna kunde hjälpa till med att förverkliga programidén.³⁶⁴ Några veckor senare skrev Teuvo Suominen från Finlands naturskyddsförening till Palmstierna. Föreningen planerade, tillsammans med Vasa sommaruniversitet, att ”arrangera en vecka för miljövård” sommaren 1969. Han ville gärna bjuda in Palmstierna som föredragshållare och undrade också om det fanns möjlighet att få dit utställningen *Än sen*

då? Avslutningsvis underströk han att *Plundring, svält, förgiftning* väckt stor uppmärksamhet i Finland och hoppades att den snart skulle översättas: ”Vi är här mycket imponerade av den nya generationen av svenska profeter som uppstått, sådana som Rolf Edberg, Nils Landell, Gunnar Myrdal, Ni osv.”³⁶⁵

Även i Danmark började människor få upp ögonen för Hans Palmstierna. Hans bok fick i början på hösten 1968 en fin recension i Köpenhamnsbaserade morgontidningen *Politiken*. Redaktör Harald Mogensen undrade om Palmstierna själv var intresserad av att skriva en krönika för tidningen.³⁶⁶ Palmstierna tackade omedelbart ja.³⁶⁷ Mogensen berättade att de i Danmark ”ikke rigtig haft en omfattende debat af forureningsproblemerne uhyre omfang og betydning”. Då och då uppstod det små diskussioner, men ”det store perspektiv har ligesom ikke været trukket op”. Han hoppades att en krönika av Palmstierna kunde ändra på detta.³⁶⁸ Utöver Mogensen tog också det danska socialdemokratiska ungdomsförbundet kontakt med Palmstierna. Han bjöds in som föredragshållare och berättade för de unga socialdemokraterna om ”den utbildningsaktivitet som finns på miljövärdområdet i Sverige”. Särskilt framhöll han Folksams kampanj och uppmuntrade ungdomsförbundet att kontakta Anders Ericsson.³⁶⁹ Det nordiska intresset för kampanjen blev betydande. I början av 1969 anordnades konferenser i Köpenhamn och Oslo där Hans Palmstierna och Folksam berättade om den svenska satsningen. Den kom att stå modell för liknande kampanjer i Danmark, Norge och Finland.³⁷⁰

Miljöväckelsen i Sverige

Det största intresset för miljöfrågorna och Hans Palmstierna fanns alltså i Sverige. I augusti 1968 porträtterades Palmstierna i ett anonymt kåseri i *Dagens Nyheter* som ”väckelsepredikanten”. Där framhölls hur avundsjukan susade i den vetenskapliga världen och att vreden nu bubblade hos industri- och kommunalpampar: ”Allt medan snart sagt resten av svenska folket bara vill ha mera Palmstierna”. Han hade ”anbud på långt mer än 365 föreläsningar om året” och var ständigt i rörelse. Men varför ”denna flodväg av Palmstierna genom alla våra medier”?

Kåsören underströk att *Plundring, svält, förgiftning* kommit i precis rätt tid. Palmstierna själv hade en ”mild stämma” och lyckades vara ”blid och älskvärd” trots att han ”predikade fruktansvärda sanningar”. Dessutom förmådde han spela ”på hela kommunikationsapparaten”. Men kunde han verkligen fortsätta att hålla detta tempo? Var han inte ute och åkte lite för ofta?³⁷¹

Kåsörens frågor ställdes på sin spets hösten 1968. ”Front mot miljöförstörelsen” drog igång på allvar och Socialdemokraternas kampanj för det stundande riksdagsvalet intensifierades. Palmstierna avböjde att själv kandidera för en riksdagsplats, men ställde upp som affischnamn och valtalare. I en stort uppslagen annons förklarade han att ”som vetenskapsman med någorlunda överblick över mänsklighetens problem och framtid blir man oundvikligen tvingad att ta politisk ställning”. I en värld av överbefolkning, förtryck, miljöförstörelse, maktlystnad och kommersialism fanns inte möjlighet att stå vid sidan om. Den stora fienden var egennytta. Svaret solidaritet: ”En socialism med öppen dialog och fri diskussion av problemen och deras lösningar blir då en självklarhet. Därför är jag socialdemokrat.”³⁷²

Breven från allmänheten fortsatte att strömma in. Studenten Gunilla Brotaeus skrev ”fullt medveten om vilken upptagen person” som hon besvarade, men hoppades ändå att ”den som så envetet sprider sitt budskap inte kan vara helt ointresserad av de fiskar som nappar”. Brotaeus berättade att hon studerade engelska vid Stockholms universitet och stod i färd med att skriva en uppsats om miljöförstörelse. Dessvärre ansåg hon sig inte ha heltäckande material, i synnerhet inte rörande de ekonomiska aspekterna. Hon undrade därför om Palmstierna kunde hjälpa henne att sprida fakta ”om än i liten skala”.³⁷³ Palmstierna tackade för hennes intressanta brev, men översände inget underlag. Istället rådde han henne att ta kontakt med professorerna Erik Dahmén och Birgitta Odén samt Anders Ericsson på Folksam.³⁷⁴

Samma dag fick Mats Börjesson i Umeå ett liknande svar. Han företrädde stadens nybildade U-grupp och berättade för Palmstierna att Västerbottens museum hade köpt in utställningen ”Än sen då?”. Den skulle stå i Umeå under oktober månad och därefter gå som vandringsutställning genom länet. I anslutning till detta tänkte U-gruppen ”bedriva

elementär upplysning för att engagera fler”. Hade Palmstierna möjlighet att skriva för *Västerbottens folkblad* och någon gång under hösten komma till Umeå och tala?³⁷⁵ Det hade han inte. Hösten var fullbokad. Han föreslog att Börjesson skulle vända sig till Lennart Danielsson på Naturvårdsverket eller docent Göran Löfroth vid Strålningsbiologiska institutionen. Själv tackade han nej ”med sorg i hjärtat för jag vet hur pass engagerade du och dom människorna omkring dig är”.³⁷⁶

En av dessa var gymnasieläraren Kerstin Hägg. Hon berättade att Georg Borgström nyligen hade varit i Umeå och föreläst för lärare och elever. Medan ”de flesta ännu har de fruktansvärda realiteter som Borgström ställde oss inför i färskt minne” hoppades hon kunna starta upp en aktion som kunde komma u-länderna till godo. Hägg tänkte sig att alla lärare på skolan skulle avsätta ”en liten del av de stora lönerna” för detta ändamål. Problemet var att hitta ”ett projekt som så många som möjligt kan acceptera”. Hägg funderade på internationella organisationer för familjeplanering, men undrade om Palmstierna hade någon annan idé. Hon berättade att han hade gjort mycket för att väcka hennes medvetande. Särskilt framhöll hon ett föredrag som han hade hållit i Umeå hösten 1966. För henne hade det inneburit ”något av en ’väckelse’” och nu hoppades hon kunna ”sprida min lilla insikt vidare till bekanta och elever”. Aldrig tidigare hade hon upplevt läraryrket så väsentligt.³⁷⁷

Palmstierna gladdes åt brevet och skrev ett utförligt svar. Han framhöll vikten av att ”få människorna så medvetna som möjligt om problemen”, men inskräpte att det inte var rimligt att ”börja upplysa hela befolkningen”. Vägen framåt bestod i att ”inrikta sig på speciella grupper till att börja med”. Själv sökte han närmast få ”en sinnesförändring till stånd” hos de som förberedde politiska beslut. De faktiska beslutsfattarnas attityd var betydligt svårare att ändra på. Palmstierna såg Folksamns kampanj som ett led i detta arbete och han uppmuntrade Hägg att ta kontakt med Anders Ericsson. Därigenom kunde hon inta en ledarroll i förändringsarbetet. Vad gällde Häggs insamlingsförslag var han positiv, men kortfattad. Nyckeln till långsiktig framgång var, som han såg det, i första hand opinionsbildning och attitydförändringar.³⁷⁸

Det växande engagemanget i Umeå framkommer även i ett brev från Lars Gustafsson. Han skrev till Hans Palmstierna för att berätta att 200

personer hade varit med och grundat stadens U-grupp. Verksamheten var indelad i tio aktions- och studiegrupper. Själv företrodde han den som riktade in sig på ”natur- och miljöförstörelsen”. Gustafsson berättade att gruppen vände sig utåt genom föredrag i skolor och på arbetsplatser, demonstrationer och påtryckningar på politiker. Men han var också angelägen om att gruppen skulle hitta fokusfrågor att kraftsamla kring. Själv var han djupt engagerad i att ”få till stånd ett förbud mot engångsglas” och vände sig därför med sju specifika frågor till Palmstierna.³⁷⁹ Än en gång uppmuntrade Palmstierna brevskrivaren att ta kontakt med Anders Ericsson på Folksam. Genom ”Front mot miljöförstörelsen” sökte han kanalisera allmänhetens engagemang.³⁸⁰

Palmstiernas egen tid räckte inte längre till för alla förfrågningar. I början på året hade han talat vid gudstjänster och för lokala Rotaryavdelningar.³⁸¹ Hösten 1968 tackade han nej till nästan allt. Gymnasisterna vid Östra Real i Stockholm, läkarna vid länssjukhuset i Jönköping, företagen inom Marknadsföreningen Halland och de drivande bakom Internationella veckan i Malmö fick alla samma negativa svar som U-gruppen i Umeå.³⁸² Men Lars Emmelin i Lund hade Palmstiernas aktiva stöd. Emmelin var drivande i det studentinitiativ som resulterade i att landets första kurs i miljövärd gick av stapeln. *Arbetet* rapporterade att söktrycket hade varit högt. Endast 50 av de 200 sökande kom med på kursen. I början på oktober inleddes den genom att kursens formella huvudlärare och examinator – Hans Palmstierna – kom till Lund och höll en introduktionsföreläsning.³⁸³ Hösten 1968 startade också Arbetarnas bildningsförbund kurser utifrån Palmstiernas bok och Studieförbundet Vuxenskolan lanserade kursen ”Framtidsmiljön”.³⁸⁴ *Plundring, svält, förgiftning* hade sålt i 29 000 exemplar och tryckts i en femte utgåva.³⁸⁵

Ett år efter det att miljöfrågorna fått sitt stora genombrott i Sverige var den så kallade miljöväckelsen ett faktum. Kunskap om en global miljökris cirkulerade inte enbart i offentligheten. Den var en del av många människors liv. Ett tecken i tiden var att *Dagens Nyheter* den 30 september 1968 publicerade uppslaget: ”Det här kan vi alla göra för miljövärdan”. Journalisten Gun Leander lyfte fram att konsumenter på olika sätt kunde göra goda miljöval, exempelvis genom att dricka returöl, diska för hand, tanka lågoktanig bensin och ha mulltolett på

landet. Men det viktigaste var att ”vi själva engagerar oss och tvingar våra politiker att agera”. Miljöfrågorna angick i första hand medborgare – inte konsumenter. Likväl fanns det många möjligheter ”för alla med miljösamvete” att verka för förändring också i vardagen.³⁸⁶ I början av 1969 genomfördes de första regelrätta opinionsundersökningarna av den svenska allmänhetens inställning till miljöförstöring.³⁸⁷

Det myller av aktiviteter som vi mött i detta kapitel kan svårigen karakteriseras som en organiserad miljörelse. Någon sådan fanns varken i Sverige eller någon annanstans vid denna tid. I början på 1970-talet såg situationen annorlunda ut. Då grundades en rad nya organisationer av varierande storlek och betydelse, däribland framgångsrika internationella nätverk som Friends of the Earth och Greenpeace. Men under den svenska genombrottsfasen 1967–1968 drevs miljöfrågorna i och genom etablerade organisationer. Ett särskilt intressant prisma för att studera processen är traditionella naturskyddsorganisationer. Där fanns ett upparbetat engagemang för att skydda djur, natur och vildmark från den moderna civilisationens framfart. Vad hände med detta när miljöväckelsen drog fram? Förändrades verksamheterna? Eller blev det mesta som förut? För att undersöka detta ska jag i nästa kapitel vända blicken mot ungdomsorganisationen Fältbiologerna.